

Rīga, 2009.gada 07.decembris

*Zvērinātu advokātu birojs
Liepa, Skopiņa/ BORENIUS*

zvērināts advokāts Sandis Bērtaitis
juriste Jevgēnija Andronova

LIEPA SKOPINA BORENIUS

KOMERCDARĪJUMU PRINCIPI

Saeimā pieņemtā jaunā Komerclikuma D daļa „Komercdarījumi” stāsies spēkā 2010.gada 1.janvārī. Komersantiem bija dots pietiekami daudz laika, lai pienācīgi iepazītos ar jauno komercdarījumu regulējumu, kā arī sagatavotos jaunajām tiesiskajām izmaiņām. Šajā rakstā tiks aplūkoti galvenie komercdarījumus raksturojošie principi, kas komersantiem turpmāk būtu jāņem vērā, slēdzot un izpildot dažāda veida komercdarījumus.

Komerčiālās apgrozības īpatnības

Komerčiālo apgrozību raksturo vairākas īpatnības, kas nošķir to no vispārējās jeb sadzīviskās civiltiesiskās apgrozības. Viena no būtiskākajām – komerčiālā apgrozība ir daudz dinamiskāka un intensīvāka nekā civiltiesiskā apgrozība kopumā.

¹ Komersanti iesaistās komercdarījumos, izpilda tos un nokārto citas ar komercdarījumiem saistītās darbības ātri un bez liekas kavēšanās. Ikvienam komersantam ir jāreķinās, ka augstāka intensitātes pakāpe ir neatņemama mūsdienu komerčiālās apgrozības pazīme, tādēļ tam ir jānodrošina operatīva reaģēšana attiecībā uz visām komercdarījuma norisēm, lai pienācīgi iekļautos komerčiālajā vidē. Tādējādi tiek pieņemts, ka komersants ir mobils un ātri reaģējošs darījuma dalībnieks.

Otra būtiska komerčiālās apgrozības īpatnība ir tā, ka šīs jomas subjekts – komersants – ir īpašs privāttiesisko attiecību dalībnieks, kuru raksturo sekojošas pazīmes:

- tam ir specifisks darbības mērķis (visa komersanta pamatdarbība ir vērsta uz peļņas gūšanu),
- tam ir specifisks statuss (komersantam ir izvirzītas īpašas korporatīvās prasības, nodrošināta publicitāte un kreditoru aizsardzība),

- tas ir profesionāls privāttiesisko attiecību dalībnieks (komersants ir pieredzējis, apdomīgs un lietpratīgs attiecīgajā nozarē).

No komersanta atšķirībā, piemēram, no patērētāja tiek objektīvi sagaidīta padziļināta izpratne par attiecīgajām tiesiskajām attiecībām, rīcība ar paaugstinātu rūpību un spēja mobilizēt savus resursus. Tāpat komersantam ir jāreķinās, ka vienmēr pastāv dažādu apstākļu nenoteiktība un ar to saistītā komercdarbības nedrošība, tādēļ viņam ir jāspēj savlaicīgi identificēt visi riski (jārēķinās ar nenoteiktības faktoru).

Visi šie apstākļi rada pieņēmumu, ka komersantam nav nepieciešams tāds tiesiskās aizsardzības līmenis, kādu likums paredz patērētājiem vai citiem privāttiesisko attiecību dalībniekiem. Komersantiem kā saimnieciski pieredzējušiem tiesību subjektiem, ņemot vērā tiesisko attiecību īpatnības, jāreķinās ar tiesiski nelabvēlīgāku seku iestāšanos.² Augstāks tiesiskās aizsardzības līmenis ir nepieciešams tiesiski un saimnieciski nepieredzējušām personām, kuras iesaistās sadzīviskos darījumos.

Minēto komerciālās apgrozības īpatnību dēļ komercdarījumos ir vairāki principi, kas nav raksturīgi vispārējām civiltiesībām. Kā būtiskākos komercdarījumu principus var minēt atlīdzības principu, privāttiesiskās (civiltiesiskās) apgrozības paātrināšanas principu, paaugstinātas uzticības aizsardzības principu un visbeidzot arī paplašinātas pašpalīdzības principu, kas detalizētāk tiks aplūkoti raksta turpmākajā daļā.

Kaut arī komerciālās apgrozības īpatnības nenoliedzami pastāv, ne visās valstīs komercdarījumiem ir izstrādāts īpašs tiesiskais regulējums. Vispārējā saistību tiesību regulējuma un atsevišķa komerc tiesību regulējuma esamība jeb duālisms parasti ir raksturīgs Kontinentālās Eiropas valstīm. Tomēr Kontinentālās Eiropas valstu pieredze veiksmīgi ir pārņemta arī citās pasaules valstīs. Piemēram, balstoties uz Vācijas tirdzniecības kodeksa regulējumu, savu tirdzniecības kodeksu ir izstrādājusi Japāna.³

Lai gan starptautiskā līmenī ir atzīts, ka komercdarījumiem būtu jāpiemēro komercvidei atbilstoši noteikumi (par ko liecina arī UNIDROIT Starptautisko komerccligumu principi⁴), vairākas valstis konservatīvi atsakās ieviest komercdarījumiem īpašu regulējumu. Komercdarījumi tiek regulēti saskaņā ar vispārējiem civiltiesību noteikumiem, speciālus noteikumus ieviešot vienīgi attiecībā uz patērētājiem un publiskā sektora iepirkumu.

Krievijā, piemēram, priekšlikums kopā ar Civilkodeksu pieņemt arī Tirdzniecības kodeksu neieguva pietiekamu atbalstu. Tomēr, neņemot vērā apstākli, ka komercdarījumi netiek atsevišķi regulēti, Krievijas zinātniskajā literatūrā komercdarījumi tiek aplūkoti kā īpaši civiltiesiski līgumi. Tiek pausts Komerclikumam līdzīgs traktējums par to, kādu darījumu ir jāatzīst par komercdarījumu un kādi principi piemērojami attiecīgajā situācijā. Komerciālās apgrozības īpatnības tiek atzītas, piemēram, atsaucoties uz komercdarījuma īpašajām pazīmēm – darījums ir vērsts uz komercdarbības mērķu sasniegšanu, viens no darījuma dalībniekiem ir komersants un darījumam ir atlīdzības raksturs, proti, tas ir vērsts uz peļņas iegūšanu.⁵

Diskusijas vērts ir jautājums, vai attiecībā uz visiem komersanta slēgtajiem darījumiem ir konstatējamas komerciālās apgrozības īpatnības un tie būtu pakļaujami speciālam regulējumam. Vadoties no Komerclikuma D sadaļas, ir jāsaprot, ka komersantam jābūt kompetentam ne tikai attiecīgajā komercdarbības jomā, kurā ir izvēsta tā pamatdarbība, bet arī citās jomās, kurās tas iesaistās

sekundāri. Komercdarījumu regulējums ir piemērojams visiem darījumiem, formāli konstatējot, ka viens no darījuma dalībniekiem ir komersants.

Ja, pieņemsim, farmācijas jomā iesaistīts komersants iegādājas saviem darbiniekiem transportlīdzekļus, šāds pirkums tiešā veidā neattiecas uz komersanta pamatdarbību. Līdz ar to apšaubāma būtu prasība sagaidīt no farmācijas jomā iesaistīta komersanta zināšanas par transportlīdzekļa tehnisko stāvokli un citiem ar to saistītajiem apstākļiem.

Komercdarījumu principu nozīme

Komercdarījumu principi Komerclikumā nav rakstiski noformulēti kā citi komercdarījumus regulējošie noteikumi, t.i., tie nav tieši pozitīvizēti likuma tekstā. Tomēr šāda situācija pati par sevi nenozīmē, ka komercdarījumus nereglamentē arī vispārējie tiesību principi, kas ir attiecināmi uz komerciesību nozari. Tieši otrādi – šie principi izpaužas vairākās komercdarījumus regulējošās normās un uzskatāmi atspoguļo būtiskākās komercdarījumu nostādnes. Kā ir atzīts tiesību zinātnē, vairumā gadījumu vispārējie tiesību principi nav tieši ietverti normatīvajos tiesību aktos, tomēr vispārējo tiesību principu nerakstītā forma neatņem tiem vispārsaistošo raksturu.⁶

Nemot vērā Tieslietu ministrijas izstrādāto koncepciju „Par komercdarījumu tiesisko regulējumu”⁷ un Komerclikuma grozījumu anotāciju, izstrādājot Komerclikuma D daļu „Komercdarījumi”, likumdevējs tieši vai netieši ir ņēmis vērā vairākus komercdarījumu principus. Līdz ar to komercdarījumu principi primāri ir izmantojami Komerclikuma D daļas „Komercdarījumi” piemērošanas procesā gan attiecībā uz šo normu saturu un jēgas izpratni, gan uz kolīziju atrisināšanu.⁸

Atlīdzības princips

Atlīdzības princips paredz, ka jebkurš komersants darbojas peļņas nolūkos un tā pamatdarbība ir vērsta uz ekonomisko mērķu sasniegšanu, tāpēc netiek pieņemts, ka komersants kaut ko veic bezmaksas. Jau docents Dr.Loebers savulaik norādīja, ka saskaņā ar atlīdzības principu nauda un laiks ir sevišķi nozīmīgi tirdzniecības apgrozībā, tādēļ tirdzniecības tiesības neatzīst pakalpojumus bez atlīdzības.⁹

Peļņas gūšanas nolūks atbilstoši Komerclikuma 1.panta otrajai daļai ir viena no komercdarbības būtiskajām pazīmēm. Tieši tāpēc komerciesību doktrīna neatzīst bezatlīdzības darījumus, jo tie runā preti komercdarbības būtībai.¹⁰ Visi komersanta komercdarbības ietvaros slēgtie komercdarījumi ir prezumējami kā atlīdzības darījumi, tāpēc komersants ir tiesīgs prasīt atlīdzību arī bez sevišķas norunas.

Atlīdzības princips uzskatāmi izpaužas starpniekkomersanta (piemēram, māklera, komercaģenta, komisionāra utt.) tiesībās bez atsevišķas norunas prasīt atlīdzību par sniegtajiem pakalpojumiem (Komerclikuma 395.pants). Otra komercdarījuma puse nevar aizbildināties ar attiecīgas vienošanās trūkumu, jo starpniekkomersanta ieinteresētība atlīdzības gūšanā ir pašsaprotama no kopējā komercdarbības konteksta.

Jāpiebilst, ka atlīdzības prezumpcija jau faktiski līdz šim bija pazīstama nodokļu administrēšanas jomā. Kā ir atzīts tiesu praksē, lai gan privāto tiesību jomā ir

pieļaujami bezatlīdzības darījumi, tomēr arī šādā gadījumā darījuma dalībnieki nav atbrīvoti no pienākuma samaksāt valsts noteiktos nodokļus.¹¹

Likuma „Par nodokļiem un nodevām” 23.² panta ceturtā daļa paredz: ja nodokļu maksātāja norādītā darījuma cena (vērtība) neatbilst tirgus cenai (vērtībai), nodokļu administrācija, veicot nodokļu revīziju (auditu), pamatojas uz darījuma tirgus cenu (vērtību) attiecīgajā laika posmā. Tātad nodokļu administrācija noteiktos gadījumos ir tiesīga pieņemt, ka komersants darbojas saskaņā ar atlīdzības principu, pat ja darījuma dalībnieki ir vienojušies par darījuma izpildi bez atlīdzības.

Privāttiesiskās apgrozības paātrināšanas princips

Ņemot vērā komercdarbības vides intensīvo un dinamisko raksturu, privāttiesiskās apgrozības paātrināšanas princips paredz, ka komersantam operatīvi jāreaģē uz apstākļu izmaiņām, kuras ietekmē darījuma juridisko, ekonomisko vai tehnisko pusi. Savlaicīga nereaģēšana bloķēs komersantam iespēju izmantot tā interešu aizsardzības normas. Docents Dr.Loebers ir norādījis, ka tirdzniecības darījumos kontrahentiem jānāk pie skaidrības visātrākā laikā, lai tirgotāja tālāka rīkošanās netiktu aizturēta.¹²

Piemēram, Komerclikuma 411.pants nosaka pircējam pienākumu iespējami īsā laikā pēc preces saņemšanas to pārbaudīt un, konstatējot preces trūkumus, nekavējoties paziņot par to pārdevējam. Ja pircējs pienācīgi nepaziņos pārdevējam par saņemtās preces trūkumiem, būs uzskatāms, ka pircējs ir pieņēmis preci un tas zaudēs savu interešu aizsardzības līdzekļus. Tas nozīmē, ka konkrētajā situācijā tiek sagaidīts, ka pircējs operatīvi reaģēs uz komerciālā līguma izpildes gaitā konstatētajiem preces trūkumiem. Ja komersants kādu iemeslu dēļ nespēj iekļauties šādā dinamiskā komercdarījuma izpildes norisē, situācijas juridiskais risinājums nerēķinās ar viņa interesēm.

Vadoties no privāttiesiskās apgrozības paātrināšanas principa, Komerclikuma D daļā „Komercdarījumi” kā vispārējais noilguma termiņš no komercdarījuma izrietošo prasījumu celšanai ir noteikti trīs gadi, kas salīdzinājumā ar Civillikuma vispārējo noilguma termiņu (desmit gadi) ir būtiski saīsināts. Tiesiskās stabilitātes interesēs prasījumu celšana pēc minētā noilguma termiņa notecēšanas nebūs pieļaujama. Tādējādi komersantam īsākā laika posmā būs jāīsteno darījuma izpildes revīzija un nepieciešamības gadījumā jāspēr attiecīgie soļi tiesību pārkāpuma novēršanai.

Attiecībā uz komerciālās apgrozības ātrumu jāatzīmē, ka komercdarījumiem piemērojamais noilguma termiņš ir atšķirīgs dažādas valstīs. Ja saskaņā ar Komerclikumu vispārējs noilguma termiņš komercdarījumos ir trīs gadi, tad pēc Japānas Tirdzniecības kodeksa noilguma termiņš ir pieci gadi, saskaņā ar Čehijas Komerckodeksu – četri gadi, savukārt saskaņā ar Francijas Tirdzniecības kodeksu – desmit gadi.

Vienlaikus būtu svarīgi piebilst, ka, apspriežot līguma noteikumus, līdzējiem būtu jāvienojas, vai trīs gadu noilguma termiņš būs adekvāts attiecībā uz visiem prasījumiem. Saskaņā ar Civillikuma grozījumiem, kas ir spēkā no 2009.gada 1.jūlija, 1668.pants ir izteikts šādā redakcijā: *“Ja otra puse bez iebildumiem pieņem nokavētu izpildījumu, tad tas neatņem tiesības vēlāk izvirzīt citus ar nokavējumu saistītus prasījumus, ja vien viņa no šādiem blakus prasījumiem nav noteikti atteikusies.”* Līdz norādītajiem grozījumiem spēkā esošā panta redakcija pilnīgi pretēji paredzēja minēto tiesību

zaudēšanu. Tātad kreditoram, neraugoties uz pamatparāda saņemšanu, pat pēc ilgāka laika posma saglabājas tiesības prasīt līgumsodu sakarā ar iepriekšējo parādnieka nokavējumu. Lai novērstu šādu kreditora novēlotu, bet tomēr likuma robežās esošo prasījumu, ieteicams attiecībā uz līgumsodu un citām nokavējuma sekām paredzēt līgumā saīsinātu termiņu prasījumiem.

Paaugstinātas uzticības aizsardzības princips

Paaugstinātas uzticības aizsardzības princips paredz, ka uzticība komersantam un tā veiktajai darbībai tiek aizsargāta lielākā mērā. No komersanta tiek sagaidīta lielāka atbildība un rūpība attiecībā pret citām personām.

Šāds pieņēmums ir saistīts ar komersanta īpašo juridisko statusu, kas nodrošina augstu komersanta darbības publicitāti un uzraudzību, kā arī kreditoru aizsardzības līmeni. Tāpat arī komersantam pieejamie resursi un informācija ļauj tam uzņemties īpašu atbildību attiecībās ar citām personām. Komersanta paaugstināta atbildība savukārt dod pamatu citu personu paaugstinātai uzticībai komersanta veiktajām darbībām.

Jaunajā komercdarījumu daļā, piemēram, tiek nodrošināta paaugstināta aizsardzība kustamu lietu labticīgam ieguvējam no komersanta (Komerclikuma 401.pants). Arī tad, ja komersants uz komercdarījuma pamata atsavina viņam nepiederošu lietu par labu citai personai, labticīgs ieguvējs iegūst īpašuma tiesības uz šo lietu. Lai maksimāli nodrošinātu uzticības aizsardzību, Komerclikumā labticīga ieguvēja aizsardzība tiek attiecināta ne tikai uz atsavinātāja īpašuma tiesību, bet arī uz atsavinātāja tiesību rīkoties ar lietu.

Paplašinātas pašpalīdzības princips

Atbilstoši vispārējiem Civillikuma noteikumiem saistību tiesības ir aizsargājamas tikai likumā noteiktajā kārtībā un neviens nedrīkst savas tiesības aizsargāt patstāvīgi (pašpalīdzības vai paš aizsardzības veidā), izņemot atsevišķos gadījumos (sk. Civillikuma 1732. un turpmākos pantus). Tas nozīmē, ka tiesību pārkāpuma gadījumā cietusī persona nedrīkst rīkoties patvaļīgi, bet tai ir jāizmanto likumā noteiktie tiesību aizsardzības līdzekļi, no kuriem galvenais tiesību aizsardzības līdzeklis, protams, ir prasības tiesvedība vispārējās jurisdikcijas tiesā.

Tomēr atšķirībā no vispārējā civiltiesību regulējuma komercdarījumu attiecībās paplašinātas pašpalīdzības princips komersantam sniedz plašākas iespējas pašpalīdzības ceļā aizsargāt savas tiesības un intereses attiecībās ar citiem komersantiem. Komersanta darbība tiek modelēta kā pašpietiekama un balstīta uz komersanta individuālajiem apsvērumiem par situācijas risinājumu. Tādējādi tiek būtiski paātrināta un vienkāršota strīdu situāciju risināšana, kas komerc tiesiskajās attiecībās ir ļoti svarīgi.

Komersantam nav nepieciešams strīda risināšanā iesaistīt tiesu, šķīrējtiesu vai citas personas, kas nenovēršami prasa papildus laika un finanšu resursu patēriņu. Paplašinātas pašpalīdzības princips paredz plašākas iespējas komersantam nepieciešamības gadījumā pašam izvēlēties atbilstošāko tiesību aizsardzības līdzekli attiecīgā tiesiskā pārkāpuma novēršanai. Tā rezultātā pašpalīdzība komercdarījumos

savā ziņā ir nodrošinājums parādnieka saistību izpildei, kā arī mehānisms, lai novērstu (samazinātu) līgumsoda uzkrājumu un zaudējumus.

Paplašinātas pašpalīdzības principa būtību labi atspoguļo speciālie noteikumi par aizturējuma tiesību un likumisko ķīlas tiesību. Piemēram, Komerclikuma 399. un 400.pants pieļauj komersantam aizturēt viņa valdījumā esošas otram komersantam piederošas kustamas lietas un vērtspapīrus. Atšķirībā no Civillikuma noteikumiem (sk. Civillikuma 1737. un 1738.pantu) Komerclikums šīs aizturējuma tiesības izlietošanai nepieprasa savstarpēju sakaru (koneksitāti) starp aizturētāja prasījumu un aizturamo lietu.

¹ Balodis K. Ieteicamais komercdarījumu regulējums Komerclikumā. *Likums un Tiesības*, 2004, 6.sēj., Nr.2(54).

² Lošmanis A. *Jaunais Latvijas Komerclikums*. Grām.: Tiesību transformācijas problēmas sakarā ar integrāciju Eiropas Savienībā. Rīga: LU Juridiskā fakultāte, 2002, 298.lpp.

³ Б.И.Пугинский. *Коммерческое право России*. М.: Юрайт, 2003, 21 стр.

⁴ UNIDROIT Starptautisko komercīgumu principu teksts pieejams

<http://www.unidroit.org/english/principles/contracts/main.htm>

⁵ Под ред. М.М.Рассолова, П.В.Алексия. *Коммерческое право*. М.: Unity, 2005, 84 стр.

⁶ Пјанова D. *Vispārējo tiesību principu nozīme un piemērošana*. Rīga: Ratio iuris, 2005, 107.lpp.

⁷ Par koncepciju „Par komercdarījumu tiesisko regulējumu”: MK rīkojums Nr.731, Latvijas Vēstnesis, 2005.g. 17.novembris, Nr. 184 (3342).

⁸ Sk. Пјанова D. *Vispārējo tiesību principu nozīme un piemērošana*. Rīga: Ratio iuris, 2005, 76.lpp.

⁹ Loebers A. *Tirdzniecības tiesību pārskats*. Rīga: Valters un Rapa, 1926, 12.lpp.

¹⁰ Strupišs A. *Komerclikuma komentāri. A daļa. Komerclikuma vispārīgie noteikumi (1.-73.panti)*. Rīga: „A.Strupiša juridiskais birojs” SIA, 2003, 22.lpp.

¹¹ Sk. Administratīvās apgabaltiesas 2009.gada 23.marta sprieduma lietā Nr.A42435105 14.punktu.

¹² Loebers A. *Tirdzniecības tiesību pārskats*. Rīga: Valters un Rapa, 1926, 174.lpp.